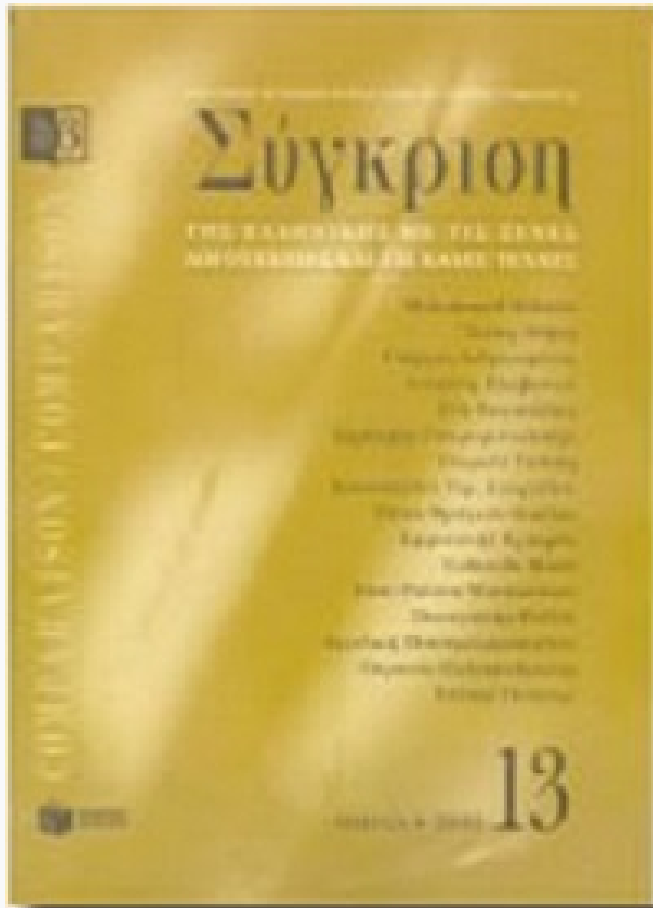

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Τόμ. 13 (2002)

Οι γραμματικές αντιλήψεις των Α. Χριστόπουλου - Γ. Βηλαρά και το λογοτεχνικό τους έργο: Πρώτη απόπειρα συγκριτικής εξέτασης

Γιώργος Ανδρειωμένος

doi: [10.12681/comparison.10126](https://doi.org/10.12681/comparison.10126)

Copyright © 2016, Γιώργος Ανδρειωμένος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδρειωμένος Γ. (2017). Οι γραμματικές αντιλήψεις των Α. Χριστόπουλου - Γ. Βηλαρά και το λογοτεχνικό τους έργο: Πρώτη απόπειρα συγκριτικής εξέτασης. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, 13, 258–272.
<https://doi.org/10.12681/comparison.10126>

Οι γραμματικές αντιλήψεις των
Α. Χριστόπουλου – Γ. Βηλαρά
και το λογοτεχνικό τους έργο:
Πρώτη απόπειρα συγκριτικής εξέτασης

Έχει παρατηρηθεί ότι η καθιέρωση μιας γλώσσας ως επίσημης (standard) προϋποθέτει δύο βασικές διαδικασίες: την κωδικοποίηση και τη διευρυμένη λειτουργικότητα. Με άλλα λόγια, απαιτείται η μικρότερη δυνατή ρευστότητα στη μορφή και η μεγαλύτερη δυνατή ευρύτητα στη χρήση, προκειμένου να διαμορφωθεί και να παγιωθεί ένα επίσημο και κοινά αποδεκτό ύφος σε οποιαδήποτε γλώσσα¹. Από την άλλη πλευρά, «οι πραγματικές διαδικασίες των διαφόρων γλωσσικών αλλαγών, οι οποίες συνήθως καλύπτονται από μία πλαστή ομοιομορφία, εξασφαλίζουν τη γλωσσική ποικιλία και ρευστότητα που χαρακτηρίζει όλες τις ιστορικές περιόδους μίας γλώσσας. [...] Οι διάφορες γλωσσικές μεταβολές πραγματοποιούνται στα πλαίσια διαδοχικών συγχρονιών μίας γλώσσας αλλά γίνονται αντιληπτές στη διαχρονική τους σκοπιά»². Επομένως, θα άξιζε να μελετηθεί η εξέλιξη της νέας ελληνικής μέσω της διερεύνησης των διακυμάνσεων που παρουσίασε σε μια κρίσιμη ιστορική της φάση, ήτοι στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, όπου κυριάρχησαν οι πολλές και έντονες συζητήσεις για το γλωσσικό και επιχειρήθηκε να διαμορφωθεί, για πρώτη φορά τόσο συστηματικά, ένα πανελλήνιο ποιητικό (και όχι μόνο) όργανο με βάση τη λαϊκή γλώσσα.

Βέβαια, πολύ πρωτότερα ο Κερκυραίος ιερωμένος Νικόλαος Σοφιανός είχε αποπειραθεί να συγγράψει μια γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας, μεταφράζοντας παράλληλα σε αυτήν το γνωστό έργο του Πλουτάρχου *Περί παιδων αγωγής* και δίνοντας έτσι καθαρά γλωσσοεκπαιδευτικό προσανατολισμό στην προσπάθειά του. Η επιχειρηματολογία του, μάλιστα, σε τίποτα σχεδόν δεν διέφερε από εκείνη των μετέπειτα δημοτικιστών: «Οι επιστήμαις μαθαίνονται όχι μόνο με την ελληνικήν γλώσσαν αμή και με πάσαν άλλην γλώσσαν όπου ναν' ανάμεσα 'ς τους ανθρώπους, καλά και αν ήτον η βαρβαρώτερη του κόσμου, πόσω μάλλον η εδική μας ομιλία, η κοινή λέγω, οπόχει τέτοιαν

ευταξίαν και αρμονίαν και καλλωπισμόν, όπου, ως εγώ νομίζω άλλη να μηδέν είναι όπου καν της σιμώνει».³ Ωστόσο, η προφορική ελληνική που κατά τόπους ομιλείται μεταξύ του 17ου και των αρχών του 19ου αιώνα παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις πρωτίστως στο λεξιλόγιο και στη φωνητική⁴. Καθώς μαρτυρείται για τους χρόνους εκείνους, «η γαρ απλή και κοινή αυτή γλώσσα, είτε δημοτική, ή ιδιωτική των νυν δυστυχών Γραικών, πολύμικτός τις εστί και διάφορος. [...] Πλην ο ειδώς λαλείν απλώς μίαν των διαλέκτων [...] ωσει οι Βυζάντιοι τυχόν ή οι Ναύπλιοι, οίδε λαλείν (ίνα είπω κρείττον) ίνα καταλαμβάνη και ακούη και τας λοιπάς»⁵. Η προφορική γλώσσα εξαπλώθηκε και αναπτύχθηκε, κατά πρώτο λόγο ως αποτελεσματικό όργανο επικοινωνίας, σε περιοχές απομακρυσμένες και εκτός των ορίων του τουρκικού ελέγχου· στις τουρκοκρατούμενες περιοχές δεν υπήρχε οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ οι επαρχίες ήταν διοικητικά απομονωμένες, με αποτέλεσμα να ενισχύονται οι κατά τόπους διαλεκτικές διαφορές, αφού δεν διδασκόταν στα σχολεία κάποια επίσημη γλώσσα⁶. Για τούτο και οι περισσότερες συζητήσεις της εποχής για τη γλώσσα έχουν άμεση σχέση με ζητήματα εκπαίδευσης και παιδείας γενικότερα. Όσο πλησιάζουμε προς την Επανάσταση του 1821, οι «φιλονικίες» αυτές κορυφώνονται: το όραμα της Ελευθερίας ταυτίζεται με την αναζήτηση μιας κοινής γλώσσας· όταν, πάλι, η Ελλάδα θα αποκτήσει κρατική οντότητα και γεωγραφικά σύνορα, οι συζητήσεις αυτές, χωρίς να μειωθούν σε ένταση, θα λάβουν άλλη διάσταση και περιεχόμενο.

Κατά τα προεπαναστατικά χρόνια, που μας ενδιαφέρουν εδώ, η γλωσσική κατάσταση παρουσιάζει πολλές και ποικίλες ιδιομορφίες. Όλοι όσοι εμπλέκονται στις διαμάχες για το γλωσσικό, σε όποια παράταξη και αν ανήκουν, φαίνονται να συμφωνούν ότι «καμία δεδομένη γλωσσική ποικιλία δεν επαρκούσε για να καλύψει το σύνολο των επικοινωνιακών αναγκών. Οποιοδήποτε γλωσσικό μέσο επιλεγόταν ως βάση για την επίσημη γλώσσα έπρεπε να εμπλουτιστεί και να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις των φυσικών ομιλητών της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας»⁷. Μέσα από τις έντονες ιδεολογικές ζυμώσεις, τις γλωσσικές αντιπαραθέσεις και τη συγγραφή ποικίλων έργων δίνεται στους λογίους η δυνατότητα επιλογής για συμμόρφωση ή απόκλιση από το κατά περίπτωση κειμενικό ύφος. Οι υποστηρικτές της φυσικής γλώσσας πρωταγωνιστούν στις σχετικές αναζητήσεις· οι ίδιοι προχωρούν στη μετάφραση αρχαιοελληνικών κειμένων και στη συγγραφή πρωτότυπου έργου στη δημοτική γλώσσα. Μόνο που η λαϊκή γλώσσα δεν είχε ως τότε κωδικοποιηθεί και παρουσιάζε μεγάλη ρευστότητα· έτσι, οι δημοτικιστές προσπαθούν να επιτύχουν, αν μη τι άλλο, μια διευρυμένη λειτουργικότητα⁸. Κάτι τέτοιο θα διευκολυνθεί κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, οπότε παρατηρούνται μετατοπίσεις πληθυσμών, ενώ

αγωνιστές από διαφορετικά μέρη έρχονται σε επαφή και οι διάλεκτοι που χρησιμοποιούν ολοένα και παραχωρούν τη θέση τους σε ένα είδος κοινής γλώσσας, η οποία βασίζεται στα ιδιώματα της Πελοποννήσου και της Επτανήσου⁹.

Σημαντική θέση ανάμεσα στους δημοτικιστές του Ελληνικού Διαφωτισμού κατέχει ο Δημήτριος Καταρτζής. Ο συγκεκριμένος λόγιος μάχεται για την επικράτηση της φυσικής γλώσσας και για τη διδασκαλία της στα σχολεία¹⁰, θεωρεί ότι κάθε τοπική διάλεκτος (στην περίπτωση του τα «Πολίτικα») μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως γλωσσική βάση για τη δημιουργία ενός κοινού οργάνου, ενώ συγχρόνως διακηρύττει πως η ζωντανή χρήση «ήτις εστί φύσις της γλώσσης» παρέχει το υλικό από το οποίο «πρέπει αναντιρρήτως να πηγάζει η γραμματική κάθε γλώσσης»¹¹.

Οι γλωσσικές αλλά και γραμματικές αντιλήψεις του Καταρτζή, είτε άμεσα είτε μέσω του Γρηγορίου Κωνσταντά, θα επηρεάσουν βαθιά τον Αθανάσιο Χριστόπουλο. Ο Χριστόπουλος έμεινε γνωστός στα νεοελληνικά γράμματα για τις ενδιαφέρουσες γλωσσικές του απόψεις και τα χαριτωμένα λυρικά του ποιήματα. Οι δύο αυτές πλευρές του πολυσχιδούς έργου του αξίζει να συνεξεταστούν, όχι μόνο επειδή οι θέσεις του περί γλώσσας υπήρξαν πρωτοποριακές και προκάλεσαν αίσθηση, αλλά και γιατί στο μεγαλύτερο και αξιολογότερο μέρος των γραπτών του επιχειρεί να αποδείξει ότι παραμένουν βάσιμες και ισχυρές οι γλωσσικές θεωρίες του¹².

Ο Μακεδόνας λόγιος τάσσεται εξ αρχής με όσους ζητούσαν την επικράτηση της ζωντανής γλώσσας στο γραπτό λόγο. Στα 1805¹³ έχει ήδη διαμορφώσει τη δική του γλωσσική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η ομιλούμενη γλώσσα του καιρού του αποτελεί τη φυσική συνέχεια της αιολικής και της δωρικής διαλέκτου, οι οποίες παρέμειναν ζωντανές στο στόμα των πολλών, σε σύγκριση με την αττική διάλεκτο, η οποία μιλήθηκε από λίγους και σε περιορισμένο γεωγραφικό πλαίσιο. Οι απόψεις του αυτές γνώρισαν μεγάλη διάδοση έως την εποχή του Γεωργίου Ν. Χατζηδάκη, ο οποίος θα αποδείξει το αβάσιμο της εν λόγω θεωρίας¹⁴. Ο ίδιος ο Χριστόπουλος, άλλωστε, μετέβαλε στα γεράματά του την αρχική του τοποθέτηση περί αιολοδωρικής διαλέκτου, παρά το ότι συνέχισε να θεωρεί δεδομένη και άμεση την εξάρτηση της νέας ελληνικής από την αρχαία¹⁵.

Μέσα στο περιβάλλον των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, με δεδομένες τις συνεχείς συζητήσεις για το γλωσσικό και τις γλωσσο-ιδεολογικές αντιθέσεις μεταξύ αντιμαχόμενων κύκλων των Ελλήνων λογίων, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος αντιλαμβάνεται «ότ' η πάγκοινη της Ελλάδος γλώσσα, της Μακεδονίας δηλ., Ηπείρου, Θεσσαλίας, Επτανήσου, Πελο-

πονήσου και άλλων μερών, δύναται και αυτή να έχει γραμματική και συντομώτερη, και πολύ ομαλότερη από την αττική»¹⁶. Αφού συγγράφει τη γραμματική του, «διορθώνει» το Δράμα ηρωικόν εις την αιολοδωρικήν διάλεκτον σύμφωνα με αυτήν (εξάλλου οι γλωσσικές «δυσκολίες» στη σύνθεση του συγκεκριμένου θεατρικού έργου τον είχαν αρχικά οδηγήσει στη σύνταξη του γραμματικού εγχειριδίου)¹⁷. Έτσι, με ξεκάθαρα προγραμματικό τρόπο, δείχνει ότι οι γραμματικές θέσεις του μπορούν να επαληθευτούν μέσα από τον ποιητικό του λόγο, αλλά και ότι οι ποιήσεις του ακολουθούν ένα συγκεκριμένο γραμματικό σύστημα.

Η βούληση, λοιπόν, του Χριστόπουλου για τη διαμόρφωση ενός πανελλήνιου ποιητικού οργάνου γίνεται φανερή από τις πρώτες του λογοτεχνικές ενασχολήσεις. Το ίδιο, άλλωστε, επιδιώκει και όταν γράφει τα Λυρικά του, αφού λίγο μετά την πρώτη δημοσίευσή τους σημειώνει σε γράμμα του προς το φίλο και ομοϊδεάτη του Αθανάσιο Ψαλίδα: «Εγώ παρατηρώ, ότι η Πολίτικη γλώσσα δεν διαφέρει τίποτε κατά κλίσιν και σύνταξιν από την δικήν μας την Ηπειρώτικην, αλλά και από την Μοραΐτικην, εκτός μόνον κατά μερικές λέξεις. Όστε ημπορούμεν να διαιρέσωμεν την τωρινήν Ρωμαίικην γλώσσαν κάλλιστα εις Στερεώτικη και νησιώτικην, η οποία έχει κάποιες διαφορές και κατά κλίσιν και κατά σύνταξιν, κατά δε λέξιν πάμπολλες. Εκείνα δε, οπού φλυαρούν κάποιιοι τερατολόγοι εις τον Λόγιόν τους Ερμήν είναι γραΐας μαντεύματα και γέρου παραμύθια και δεν τα δέχονται ούτε οι ευγενείς και σπουδαίοι του γένους μας, ούτε το πλήθος, μάλιστα εδώ ένας άρχοντας τους έκαμε και μιαν κωμωδία αξιόλογον την οποίαν θα την τυπώσουν, και τυπώνοντάς την, θέλω σε την στείλει, να πεθάνης από τα γέλοια. [...] Άρρησα να σε γράψω, διατί πρόσμενα να μ' έρθουν αυτά τα Λυρικά μου, να σε τα στείλω. (Αυτά είναι γραμμένα με την κοινήν Πολίτικην γλώσσα, την λεγόμενην Φαναριώτικην, και παρατήρησε πόσο διαφέρουν τα Πολίτικα από τα δικά μας. Σχεδόν τίποτε.) [...] τα έκαμα δε αυτά όλα διά να δείξω μόνον την αρμονίαν της γλώσσας μας και τα λοιπά. [...]»¹⁸ Όσο για τη Γραμματική του, δεν διστάζει να υποστηρίξει τα εξής: «Την γραμματικήν μου, όσο και όπου συμφωνεί με την συνήθειαν, την δέχομαι, όπου δε όχι, την αποστρέφομαι και κακή τύχη δεν συμφωνεί εις πολλά, διατί όταν την έγγραψα, αναγκάσθηκα να συμβιβάσω και την πρόληψιν με την αλήθειαν. Όθεν λάβε κανόνα την κοινήν συνήθειαν και διόρθωνε την κλίσιν και σύνταξιν».¹⁹ Προς επίρρωση τέτοιων γλωσσικών θέσεων, άλλωστε, τυπώνεται στην αρχή των Λυρικών του 1811 μια δηκτική σάτιρα γλωσσικού περιεχομένου, με το χαρακτηριστικό τίτλο «Όνειρον»²⁰.

Σίγουρα αυτή η διασύνδεση της οργανωμένης γραμματικής θεωρίας και του λογοτεχνικού έργου του Χριστόπουλου κινείται στο γενικότερο πνεύμα του Διαφωτισμού²¹. Η συνέπεια, όμως, με την οποία ο

λυρικός ποιητής ακολουθεί τις γραμματικές του θέσεις σε όλα τα γραπτά του της πρώιμης περιόδου είναι αξιοσημείωτη: Η λειτουργία των διαλεκτικών ρημάτων στα Λυρικά του βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με όσα σημειώνει στην *Αιολοδωρική Γραμματική* του· στους ρηματικούς τύπους προκρίνει την *αποκοπή* και τη *συνίζηση*· επίσης, υιοθετεί την αιολική προφορά του *δίγαμμα* και την τροπή του βραχέος ε σε μακρό η, και εισάγει στον τονισμό ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζαν την αιολική και δωρική διάλεκτο· με τον ίδιο τρόπο, τα ρήματα στους ιστορικούς χρόνους άλλοτε φέρουν εξωτερική αύξηση και άλλοτε όχι, οι συννηρημένοι συνυπάρχουν με τους ασυναίρετους τύπους και οι καταλήξεις τους ποικίλλουν. Από τα υπόλοιπα φαινόμενα της ελληνικής που επισημαίνει και στη *Γραμματική* του, στα Λυρικά απαντώνται η ρηματική κατάληξη σε -ουν στο γ' πληθυντικό πρόσωπο του ενεστώτα, ο σχηματισμός του μέλλοντα με το μόριο θα, η μορφολογική κατάργηση της υποτακτικής και της ευκτικής, η παραγωγή νέων ρημάτων και σύνθετων μορφών από την καθημερινή νεοελληνική, ο υποκορισμός, η επίταξη των αδύνατων τύπων των προσωπικών αντωνυμιών και η εκτεταμένη χρήση της αιτιατικής αντί της γενικής²².

Αλλά και στα μη λογοτεχνικά του έργα αυτής της περιόδου μένει κοντά σε όσα εισηγείται με τη *Γραμματική* του 1805. Τόσο στα *Πολιτικά σοφίσματα*²³ όσο και (κυρίως) στη *Νομοθεσία*²⁴ του Ιωάννη Καρατζά, που αποδεδειγμένα πλέον αυτός συγγράφει, παρουσιάζονται μια σειρά από γλωσσικά φαινόμενα τα οποία δείχνουν ότι ο συντάκτης των κειμένων αυτών ακολουθεί με ευλάβεια τις γραμματικές του θέσεις: Για παράδειγμα, πολλές λέξεις που ανήκουν καθαρά στη λογοτεχνική του ιδιόλεκτο (πάνω από εξήντα) απαντώνται με την ίδια σημασία σε όλα του τα έργα έως το 1818, ενώ ο αριθμός τους αυξάνει κατακόρυφα εάν συνυπολογιστούν οι πάμπολλες μη λογοτεχνικές λέξεις των γραπτών του· προτιμά τις μετοχές σε -οντας/-ώντας και λιγότερο εκείνες σε -μενος, -η, -ο, ενώ προκρίνει τη χρήση των επιρρημάτων σε -ως αντί σε -α· τα παροξύτονα ουσιαστικά σε -της τονίζονται στη γενική πληθυντικού με τον τρόπο που εισηγείται στην *Αιολοδωρική Γραμματική* (συνορίτων, παραβάτων, παρακαταθέτων, παραχαράκτων, συκοφάντων)· χρησιμοποιεί συχνά την *έχθλιψη*, καθώς και τη σύναψη εις + αιτιατική εκεί όπου η δοτική θα χρησιμοποιείτο σε πιο «καθαρολογικές» μορφές· συνεχίζει να δημιουργεί λεξικές μονάδες (ειδικότερα ουσιαστικά αρσενικού ή ουδέτερου γένους) με τον τρόπο που περιγράφεται στην προαναφερθείσα *Γραμματική*, ενώ δεν διστάζει να σχηματίσει πολιτειολογικούς ή νομικούς όρους από καθημερινές λέξεις της ελληνικής ή της ρουμανικής· παράλληλα, οι εκφράσεις και οι λέξεις από τη λόγια γλώσσα είναι πολύ λίγες συγκριτικά προς τις φράσεις ή τις διατυπώ-

σεις της προφορικής γλώσσας· ακόμη και στα επιστημονικά του κείμενα δεν λησμονά τις στιχουργικές του ικανότητες, όταν φτάνει να διατυπώσει ένα νομικό άρθρο στην ακόλουθη μορφή: «Αι γυναίκες μαρτυρούν, όπου άνδρες δεν χωρούν».²⁵

Ας σημειωθεί, τέλος, ότι ο Χριστόπουλος, ακολουθώντας τα χνάρια των υπόλοιπων δημοτικιστών της εποχής, μεταφράζει αρχαίους συγγραφείς (Όμηρο²⁶, Σαπφώ, Ηρόδοτο, Σέξτο Εμπειρικό)²⁷, ενώ συχνά παραπέμπει στον Κρατύλο του Πλάτωνα, όπως κάνουν και οι Γιάννης Βηλαράς και Διονύσιος Σολωμός, σε πολύ μικρότερο όμως βαθμό²⁸, και εναντιώνεται στην ερασμιακή προφορά, καταπώς πράττει αργότερα και ο Κάλβος.

Ο φίλος του Χριστόπουλου Γιάννης Βηλαράς υπήρξε, με τη σειρά του, τυπικός εκπρόσωπος των δημοτικιστών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού²⁹. Η προδρομικότητά του έγκειται πρωτίστως στις πρωτοποριακές θέσεις του για τη νεοελληνική γλώσσα και εκπαίδευση. Οι γλωσσικές θέσεις του Βηλαρά αναπτύσσονται κατά κύριο λόγο από το 1812 και εξής σε αρκετές επιστολές που ανταλλάσσει με άλλους λογίους και ομοτέχνους του, οι οποίες, αν και απευθύνονται σε συγκεκριμένους αποδέχτες, φαίνεται να διαδίδονται σε ορισμένους κύκλους και να γίνονται ευρύτερα γνωστές. Οι θέσεις αυτές κωδικοποιούνται συστηματικότερα στο πολύκροτο βιβλιάρικι του *Ρομεηκη Γλωσσα*, το οποίο εκδίδεται στην Κέρκυρα το 1814³⁰, και σε σύντομο χρονικό διάστημα αποκτά θαυμαστές αλλά και επικριτές. Τα διηγήματά του «Ο Λογιώτατος ή ο Κολοκυθούλης» και «Λογιώτατος ταξιδιώτης», καθώς και η «Γραφή Ρομεου προς Ρομεον για τη γλωσσα τους. Γραφη ενος απο την Ελαδα προς εναν φηλο του στην Ολανδα δια τη ρομεικη γλωσσα. 1821. Αμστερδαμη»³¹ περιστρέφονται επίσης γύρω από το γλωσσικό, επαναλαμβάνοντας ωστόσο βασικά σημεία της θεωρίας του.

Έχει βάσιμα υποστηριχθεί ότι οι προχωρημένες γλωσσολογικές γνώσεις του Βηλαρά τον καθιστούν ένα είδος γλωσσολόγου σε μιαν εποχή κατά την οποία η γλωσσολογία δεν έχει διαμορφωθεί πλήρως σε επιστήμη³². Υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της απλής δημοτικής γλώσσας, την οποία προωθούσε με πάθος, πιστεύοντας στην ακατάλυτη δύναμη και ομορφιά της, ακόμη και απέναντι σε αυτή την αρχαία ελληνική, που την θεωρούσε μητέρα της σύγχρονης του γλώσσας: «[...] Τώρα αν η γλώσσα μας δανειστή από τη μάννα της την Ελληνική όσες λέξεις δεν έχει και της χρειάζονται, ούτε κατηγορούμενο είναι, ούτε ντροπερό πράμα. Πρέπει όμως, μου φαίνεται, όσες λέξεις δανειζόμεστε από την Ελληνική να τες τοννεύωμε και να τες σιάζωμε κατά τον ιδιωτισμό της γλώσσας μας δίνοντάς τους την προφορά και τον τόνο οπού είναι συνειθισμένα κι' οπού τ' αφτί μπορεί να δεχτή με λιγώτερη δυσκολία. [...] Η

γλώσσα μας είναι πλουσιώτατη, φτάνει να θελήσωμε να γνωρίσωμε τα πλούτη της. [...]»³³, γράφει πολύ νωρίς στο φίλο του Αθανάσιο Ψαλίδα.

Ο Βηλαράς, όπως ειπώθηκε, δεν περιορίζεται στην ανταλλαγή επιστολών για το γλωσσικό (κυρίως με τους Καλαρά και Ψαλίδα) ενόσω ευρίσκεται στην Τρίπολη και στη Λάρισα. Το 1814 τυπώνει τη *Ρομενηκη Γλωσσα*, «το μοναδικό κείμενο του ελλαδικού δημοτικισμού που φτάνει στη δημοσιότητα»³⁴ έως εκείνη την εποχή. Μέσα σε μόλις τρεις σελίδες του μικρού αυτού βιβλίου, το οποίο αφιερώνεται στον Αθανάσιο Ψαλίδα³⁵, συμπυκνώνονται οι γραμματικές απόψεις του Βηλαρά για τη σύγχρονη του γλώσσα, με το χαρακτηριστικό τίτλο: «Μηκρη ορμηνια για τα γραματα, κε ορθογραφα της ρομενηκης γλωσσας» (σελ. θ'-ια'), παρά το ότι ο ίδιος εμφανίζεται αλλού να δέχεται πως η νεοελληνική δεν ήταν έτοιμη για να διαθέτει ολοκληρωμένη γραμματική, αφού δεν είχε αρχίσει καν να «σχηματίζεται». Κατ' αυτόν, οι συγγραφείς έπρεπε πρώτα να γράψουν όπως μιλούν, ώστε να προκύψει με το χρόνο και η κοινή γραμματική. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι το αλφάβητο της νεοελληνικής πρέπει να έχει είκοσι τρία ψηφία (πέντε φωνήεντα, δεκαεπτά σύμφωνα, το ι ως άφωνο και εννέα διφθόγγους, κύριες και καταχρηστικές), τα οποία είναι αρκετά για να παρασταίνουν καθαρά κάθε λέξη «κατά πώς την προφέρομε κιόλα». Προτείνει έτσι ένα σύστημα φωνητικής ορθογραφίας και θεωρεί «ανορθογραφία» οποιονδήποτε άλλο τρόπο γραφής. Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείωμά του «Προς τους αναγνοστες» (σελ. ε'-η'), όπου δεν δίνει μόνο τις προσωπικές του απόψεις για την αξία της ζωντανής γλώσσας, αλλά δείχνει και τη χρησιμότητά της για τα εκπαιδευτικά πράγματα.

Η έκδοση συμπληρώνεται με μια σειρά από ποιήματα και μεταφράσεις από τον Ανακρέοντα, τον Πλάτωνα (*Κρίτων*) και το Θουκυδίδη (από το β' βιβλίο της *Ιστορίας* του), όπου γίνεται μια πρώτη πρακτική εφαρμογή των γλωσσικών προτάσεων του Βηλαρά³⁶. Με τον τρόπο αυτό, ο Βηλαράς επιχειρεί να αποδείξει ότι οι ρηξικέλευθες θεωρίες του μπορούν να εφαρμοστούν στη λογοτεχνική πράξη.

Από το 1816 και εξής ο Βηλαράς παύει να ασχολείται συστηματικά με ζητήματα γλωσσικά, βλέποντας ότι οι ιδέες του δεν έβρισκαν την απήχηση που προσδοκούσε. Παράλληλα, μεταβάλλει ή μετριάξει τις ορθογραφικές και γλωσσικές του θέσεις, γράφοντας πλέον τα όποια κείμενά του με την ιστορική ορθογραφία. Στην ορθογραφία αυτή ετοίμασε, άλλωστε, την έκδοση των ποιημάτων του και μερικών πεζών του, η οποία για διάφορους λόγους πραγματοποιήθηκε στην Κέρκυρα μετά το θάνατό του, με επιμέλεια του καθηγητή της Ιονίου Ακαδημίας Αθανασίου Πολίτη³⁷. Η απογοήτευση του Βηλαρά για το γλωσσικό ήταν ήδη εμφανής από το 1815, όταν έγραφε στον Ψαλίδα: «Εφχαρηστο τον κη

Χρηστοπουλο για την καλη του γνομη προς εμενα τον αντηπροσκηνο κε τον ηπεραγαπο μονε δεν ημπορο να τον αφηκραστο στη συμβουλη, οπου μου δηνη για να στηχουργο. Ηνε κερως οπου εκρεμασα τ αρματα στο ναο του Αποлона. Η φοτια της νιοτης εσβηστηκε, κε στη γεροντηκη φανταση μου δε βρησκο αλο απο θρακα, κι αφτη χλια, οχη καφτη. Η πολητηκη του δηαλεχτο, ας με σημπαθηση να του ηπο, πος δεν ηνε ζημομενη με το Αθηνεικο μελη, οπου στοχάζετε. Οθεν η Ηπηροτηκη μας δεν ηνε για απορηξημο».³⁸

Και πραγματικά, η διάλεκτος της Ηπείρου αποτέλεσε τη βάση για να διαμορφώσει ο Βηλαράς τις γλωσσικές του πεποιθήσεις και να συγγράψει το έργο του. Έχει καταδειχθεί αλλού ότι παρατηρούνται αρκετά κοινά γραμματικά και ορθογραφικά φαινόμενα στα ποιήματα και τα πεζά του Βηλαρά³⁹. Αξίζει να σημειωθεί, μάλιστα, ότι σύμφωνα με τα πορίσματα σχετικής έρευνας, τα έργα του Ηπειρώτη ιατροφιλοσόφου που κατά πρώτο λόγο απευθύνονται σε παιδιά, ήτοι η μετάφραση της Βατραχομουμαχίας και οι Μύθοι, αποτελούνται από λέξεις της κοινής νέας ελληνικής σε ποσοστό άνω του 80%, ενώ οι καθαρά διαλεκτικές λέξεις υπερβαίνουν το 10% και οι λογιότεροι τύποι κυμαίνονται μεταξύ 4% και 5,5%⁴⁰. Αυτό σημαίνει, έστω και ενδεικτικά, ότι ο Βηλαράς έχει κατορθώσει να διαμορφώσει ένα είδος πανελλήνιας ποιητικής κοινής, με βάση τη διάλεκτο της ιδιαίτερης πατρίδας του αλλά και άλλων περιοχών, αφού πέρασε αρκετό διάστημα της ζωής του στην Πελοπόννησο, στη Θεσσαλία και αλλού, συνοδεύοντας το Βελή πασά, γιο του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Με δεδομένη, πάντως, τη διττή γλωσσική παράδοση στην ελληνική, η παρουσία αρχαιοπρεπών στοιχείων στην καθημερινή γλώσσα ή χαρακτηριστικών της προφορικής γλώσσας σε γραπτά κείμενα εξηγείται από το γεγονός ότι η γραπτή και η προφορική παράδοση δεν εξελίσσονται ποτέ η μια ανεξάρτητα από την άλλη⁴¹.

Όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί, «αν και η ποίηση του Χριστόπουλου διακρίνεται άλλοτε από ευκολία στη σύνθεση και προσποιητή ανεμελιά και άλλοτε από επιτηδευμένη εκζήτηση, τα ελαφρά ερωτικά του τραγούδια επιτυγχάνουν, μέσα σε ένα Φαναριώτικο κλίμα, να παγιώσουν σε μεγάλο βαθμό μια μορφή δημοτικής κοινής. Συγχρόνως, η σατιρική και διδακτική ποίηση του Βηλαρά ανανεώνει τη δημοτική παράδοση και αξιοποιεί ένα πλούσιο γλωσσικό υλικό στον έντεχνο ποιητικό λόγο. [...] Τα κείμενα του Καταρτζή, του Χριστόπουλου και του Βηλαρά αποτελούν τη φιλολογική προπαρασκευή του Σολωμού, όπως αποδεικνύεται στον Διάλογο. Η τεκμηρίωση του γλωσσοεκπαιδευτικού αυτού δοκιμίου του Σολωμού γίνεται με βάση τα κείμενα των δημοτικιστών του 18ου αιώνα»⁴². Ο Σολωμός θα είχε πιθανότατα γνωρίσει

κάποιες από τις θέσεις του Βηλαρά είτε μέσω της *Ρομενικής Γλωσσας* είτε μέσω χειρογράφων του Ηπειρώτη λογίου, τα οποία κυκλοφορούσαν ευρέως εκείνη την εποχή και ασφαλώς θα του είχε θέσει υπόψη ο κοινός φίλος και των δύο ιατρός Διονύσιος Ταγιαπιέρας, που στο μεταξύ είχε βρεθεί από τα Ιωάννινα και την αυλή του Αλή πασά στη Ζάκυνθο και στη φιλική παρέα του Σολωμού· τον Ταγιαπιέρα, εξάλλου, σατίρισαν τόσο ο Βηλαράς όσο και ο Σολωμός με σπαρταριστά ποιήματά τους. Από την άλλη πλευρά, τα ίδια πάνω κάτω χρόνια, ο Διονύσιος Σολωμός αρχίζει, με τη μεσολάβηση του Σπυρίδωνος Τρικούπη, να μελετά τη νέα ελληνική, χρησιμοποιώντας ως βάση «έν αντίτυπον των Ωδών του Χριστοπούλου»⁴³. Ο Σολωμός φαίνεται ότι επηρεάστηκε βαθιά από το Μακεδόνα ποιητή και θεωρούσε ότι ο τελευταίος υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους συμπαραστάτες του, έστω και «από μακριά»⁴⁴. Το βιβλιαράκι με τα λυρικά του ποιήματα (ή και τη *Γραμματική* τού 1805) ο εθνικός ποιητής τα συμβουλευόταν συχνά⁴⁵, ενώ μνημονεύει το Χριστόπουλο και το Βηλαρά στα αυτόγραφα του⁴⁶. Δεν θα ήταν, μάλιστα, άστοχο να υποστηριχθεί ότι από την *Αιολοδωρική Γραμματική* του νέου Ανακρέοντα και τη γλωσσική σάτιρα «Όνειρον», η οποία προτάσσεται στην πρώτη έκδοση των *Λυρικών* (1811), ο Σολωμός αντλεί επιχειρήματα για το δικό του «Διάλογο»· ας σημειωθεί δε ότι ο Ζακύνθιος ποιητής συγγράφει αυτό το προγραμματικής φύσεως γλωσσικό δοκίμιό του, σχεδόν στην αρχή της καθαυτό ποιητικής του σταδιοδρομίας, όταν και ο ίδιος επιχειρεί να καθορίσει το γλωσσικό πλαίσιο εντός του οποίου θα κινηθεί στη συνέχεια⁴⁷. Βέβαια, από το 1830 και εντεύθεν ο Σολωμός στρέφεται με πάθος προς τη μελέτη της γερμανικής φιλοσοφίας, με αποτέλεσμα να καταλήξει σε γλωσσικές πεποιθήσεις πιο επεξεργασμένες και σύνθετες από εκείνες του Διαφωτισμού και κατ' επέκταση του «Διαλόγου» και των πρώτων ποιημάτων του⁴⁸.

Αλλά και ο Ανδρέας Κάλβος, ο οποίος θα θυμηθεί αργότερα τον νέο Ανακρέοντα κατά τις πανεπιστημιακές του παραδόσεις στην Ιόνιο Ακαδημία και θα γραφτεί μαζί με το Σολωμό συνδρομητής στη μεταθανάτια έκδοση των ποιημάτων του Βηλαρά, κατά τη διαμονή του στο Λονδίνο (1816-1820) δίνει διαλέξεις για τη νέα ελληνική και δημοσιεύει αγγλιστί μια συνοπτική γραμματική της νεοελληνικής⁴⁹, πριν δηλαδή προχωρήσει στη συγγραφή των ωδών του (*Λύρα*, 1824, και *Λυρικά*, 1826⁵⁰), ενώ επιτάσσει σημείωμα περί της ιδιόρρυθμης μετρικής του στον τόμο με τις δέκα πρώτες από αυτές, καταπώς κάνει και ο Κανέλος στην έκδοση των *Λυρικών* στα 1811⁵¹. Έχει, μάλιστα, αποδειχθεί ότι «οι θέσεις που απηχεί η γραμματική αυτή συμφωνούν με το γραμματικό πρότυπο που ο ίδιος ο Κάλβος ακολουθεί στις θρησκευτικές

μεταφράσεις του», ενώ μεταβάλλει θέσεις ως προς άλλα σημεία, μολονότι τα περισσότερα στοιχεία στην ελληνόφωνη ποίησή του «συμφωνούν με τους γραμματικούς κανόνες που είχε διατυπώσει, ιδιαίτερα στο φωνολογικό μέρος και στις γενικές αρχές»⁵². Η βασική ιδέα, πάντως, η οποία διέπει τη γλωσσική μορφή των ωδών του διαφαίνεται, έστω έμμεσα, σε ορισμένα σημεία της *Γραμματικής* του⁵³. Και δεν είναι τυχαίο ότι πιστεύει πως η νέα ελληνική «this Dialect of the Antient Greek being now cultivated to a degree which entitles it to rank high among the most polished living languages»⁵⁴. Ο λόγος, ωστόσο, για τις όποιες μεταβολές καθίσταται προφανής από μία και μόνη παράγραφο που περιλαμβάνει ο Κάλβος στην *Ιταλική Χρηστομάθειά* του των χρόνων του Λονδίνου: «The greater part of the rules and exceptions is useless being founded on one of the two examples related by writers whose genius roared above grammatical subtlety. Propriety and elegance can never be learnt from grammar. Grammar ought to be a light introduction to the best authors».⁵⁵

Όπως και να 'χει το πράγμα, γεγονός είναι ότι οι σπουδαιότεροι πρόδρομοι του νεοελληνικού λυρισμού, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος και ο Γιάννης Βηλαράς, καθώς και οι πρώτοι σπουδαίοι Νεοέλληνες ποιητές, ο Διονύσιος Σολωμός και ο Ανδρέας Κάλβος, φροντίζουν να διατυπώσουν θεωρητικές ή και γραμματικές απόψεις για τη γλώσσα, προτού προχωρήσουν στη σύνθεση του καθαυτό λογοτεχνικού και άλλου έργου τους. Άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο μένουν κοντά στις κατευθυντήριες γλωσσικές αρχές τους, ενώ κάποτε δεν διστάζουν να μεταβάλλουν άποψη, όταν διαπιστώνουν ότι κάτι τέτοιο επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Το σίγουρο είναι ότι έτσι συμβάλλουν αποφασιστικά, ο καθένας με τον τρόπο του, στη διαμόρφωση μιας πανελλήνιας ποιητικής κοινής — δεδομένο κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητο.

Σημειώσεις

¹ Βλ. E. Haugen, «Dialect, language, nation», *American Anthropologist*, 68 (1966), σελ. 922-935 [= J.B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, Penguin, Harmondsworth, 1966, σελ. 97-111 (: 107)]. Πρβ. Χρυσούλα Καραντζή, *Η αξιοποίηση της γλωσσικής*

πολυτυπίας στη δημιουργία του ύφους: Το παράδειγμα του Ανδρέα Κάλβου, Αθήνα, 2000, σελ. 71.

² Χρυσούλα Καραντζή, *ό.π.* (σημ. 1), σελ. 51.

³ Ν. Σοφιανός, *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας*. Επιμέ-

- λεια: Θ.Χ. Παπαδόπουλος, Αθήνα, 1977, σελ. 253. Στα επόμενα χρόνια, πληροφορίες για τη νεοελληνική αντλούμε, μεταξύ άλλων, από τα έργα: Girolamo Germano, *Vocabolario italiano e greco [...] con alcune regole generali [...] di Grammatica [...]*, Roma, 1622· Simon Portius, *Grammatica linguae graecae vulgari*, Paris, 1638· Alessio de Somavera, *Tesoro della lingua greca volgare e italiana*, Paris, 1709.
- ⁴ Βλ. Η. Tonnet, *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας. Η διαμόρφωσή της. Μετάφραση: Μαρίνα Καραμάνου – Πάνος Λιαλιάτσος. Επιμέλεια: Χρ. Χαραλαμπίδης, Αθήνα, 1995, σελ. 146.*
- ⁵ Το παράθεμα στο βιβλίο: Α.Ι. Θαβώρης, *Η γλώσσα μας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα, 1971, σελ. 17.
- ⁶ Βλ. σχετικά όσα σημειώνει η Χρυσούλα Καραντζή, *ό.π.* (σημ. 1), σελ. 61-62.
- ⁷ Βλ. *αυτόθι*, σελ. 88.
- ⁸ Βλ. *αυτόθι*, σελ. 71.
- ⁹ Βλ. σχετικά R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα [...]*. Μετάφρ. Μαρία Ν. Κονομή, Αθήνα, 1995, σελ. 135-137.
- ¹⁰ Βλ. σχετικά τα έργα του: «Λόγος προτρεπτικός στο να κάμουμε δασκάλους στα ρωμαίικα, σε κάθ' επιστήμ' ή ελευθέρια τέχν' ή αναγκαία γενική γλώσσα»· «Θεωρία στη διανομή των ελληνικών διδασκαλικών μας βιβλίων και στη συγγραφή ρωμαίικων».
- ¹¹ Δ. Καταρτζής, *Τα ευρισκόμενα*. Επιμέλεια: Κ.Θ. Δημαράς, Αθήνα, 1970, σελ. 332.
- ¹² Για τις γλωσσικές θεωρίες του Χριστόπουλου βλ. πρόχειρα, Vincenzo Rotolo, «A. Christopulos: Teoria e prassi della lingua letteraria neogreca», *Studi Neellenici*, Palermo, 1975, σελ. 64-74· Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Ποιήματα*. Φιλολογική επιμέλεια: Γιώργος Ανδρειωμένος, Αθήνα, 2001, κυρίως σελ. 64-69.
- ¹³ Βλ. σχετικά Αθανασίου Χριστοπόλου, *Γραμματική της Αιολοδωρικής, ήτοι της ομιλουμένης τωρινής των Ελλήνων γλώσσας*, Εν Βιέννη, 1805.
- ¹⁴ Βλ. Γεώργιος Ν. Χατζηδάκης, *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Εν Αθήναις, 1915, σελ. 112. Πρβ. Α.Ε. Μέγας, *Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*. Μέρος Β'. Αιώνες γλωσσικών συζητήσεων (1750-1926), Εν Αθήναις, 1927, σελ. 73-96 (: 83-84)· Ειρήνη Καλλιτζοπούλου-Παπαγεωργίου, *Η αιολοδωρική θεωρία. Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, 1991 (διδακτορική διατριβή)· Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*, 3η εκδ., Αθήνα, 1998, σελ. 19, 183, 184, 185-186, 213· *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Επιστημονική επιμέλεια: Μ.Ζ. Κοπιδάκης, Αθήνα, 1999, σελ. 226-227.
- ¹⁵ Βλ. σχετικά *Ελληνικά αρχαιολογήματα [...]*, Εν Αθήναις, 1853, κυρίως σελ. 25-92.
- ¹⁶ Βλ. *αυτόθι*, σελ. σγ'.
- ¹⁷ Όπου και στη σημ. 13, σελ. [α']-[β'].
- ¹⁸ Κωνστ. Αθ. Διαμαντής, «Εξ ανέκδοτοι επιστολαί του ποιητού Αθανασίου Χριστοπούλου», περ. *Σήμερα*, Β' (1961), σελ. 19 (επιστολή υπ' αριθ. 1 της 10ης Νοεμβρίου 1811).
- ¹⁹ Βλ. *αυτόθι*.
- ²⁰ Βλ. *Λυρικά του Ευγ. Αρχ. Καμηνάρη*. Κυρίου Αθανασίου Χριστοπούλου. (Βιέννη και Ενετίησι), 1811, σελ. 7-29. Για την εν λόγω σάτιρα βλ. Vincenzo Rotolo, «Il problema dell'autenticità del *Sogno* di A.

- Christopoulos», *Folia Neohellenica*, 1 (1975), σελ. 125-142 και Ελένη Τσαντσάνογλου, «Το πορτρέτο του Αθανάσιου Χριστόπουλου στην έκδοση των *Λυρικών* του 1833 και η πατρότητα του “Ονείρου”», στο: *Ζητήματα Ιστορίας των Νεοελληνικών Γραμμάτων. Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη, 1994*, σελ. 243-255.
- ²¹ Για τη σχέση του Χριστόπουλου με το Διαφωτισμό βλ. Παναγιώτης Κονδύλης, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, [Αθήνα, 1988] σελ. 146-150.
- ²² Βλ. σχετικά George Andreiomenos – Chryssoula Karantzi, «The function of the dialectal verbs in *Lyrical* of Athanassios Christopoulos», *Παρνασσός*, Μ' (1998), σελ. 344-346 [= *Actes du XXIe Colloque international de linguistique fonctionnelle*, Iasi, Roumanie, [2000] σελ. 171-173].
- ²³ Βλ. τώρα Α. Βρανούσης, «Πολιτικά σοφίσματα. Ανέκδοτον έργον του Αθανασίου Χριστοπούλου», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* (της Ακαδημίας Αθηνών), 10 (1960), σελ. 13-161.
- ²⁴ Βλ. *Νομοθεσία* του Υψηλοτάτου, και ευσεβεστάτου, Αυθέντου και Ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας, κυρίου, κυρίου Ιωάννου Γεωργίου Καρατζά Βοεβόδα, Εν Βιέννη, 1818 (υπάρχει η πληροφορία για μιαν πρώτη εκτύπωση του τόμου στα 1817).
- ²⁵ Βλ. σχετικά George Andreiomenos, «Legislating in modern Greek for residents of Wallachia: Athanassios Christopoulos and the language of Karatzas's *Nomothesia* (1817/8)», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΛΓ' (2000-2001), σελ. 343-354.
- ²⁶ Αποσπάσματα από το έργο του Ομήρου θα μεταφράσουν και οι Γ. Βηλαράς, Δ. Σολωμός και Α. Κάλβος.
- ²⁷ Βλ. σχετικά Vincenzo Rotolo, «A. Christopoulos traduttore di Omero e Saffo», *Miscellanea Neogreca*, Palermo, 1976, σελ. 165-180.
- ²⁸ Βλ. σχετικά Vincenzo Rotolo, «Ο Πλάτωνας στις γλωσσικές συζητήσεις του Αθ. Χριστόπουλου και του Δ. Σολωμού», *Ο Εραμιστής*, 11 (1974), σελ. 93-105. Βλ. ακόμη Άλκης Αγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι. (Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία)*, Αθήνα, 1963.
- ²⁹ Βλ. σχετικά Ιωάννης Βηλαράς, *Ποιήματα. Φιλολογική επιμέλεια: Γιώργος Ανδρειωμένος*, Αθήνα, 1995, σελ. 59-71, 76-85.
- ³⁰ Βλ. Γιάνης Βηλαράς, *Η Ρομενική Γλώσσα. Στην τυπογραφία τον Κορφον, 1814* [= Γιάνη Βηλαρά, *Η Ρομενική Γλώσσα. Από το μόνο γνωστό αντίτυπο της Α' έκδοσης Γεω. Γεω. Λαδά. Στην τυπογραφία τον Κορφόν 1814*, [Αθήνα, 1979;]]. Την ίδια χρονιά τυπώνεται από την τυπογραφία των Κορφών και η δεύτερη έκδοση των *Λυρικών* του Χριστόπουλου.
- ³¹ Βλ. σχετικά, Γ. Βλαχογιάννης, «Για τη μελέτη της εθνικής γλώσσας. Η φηλολογηκες γραφες του Βηλαρα (Ανέκδοτη γλωσσική μελέτη)», περ. *Προπύλαια*, Α' (1900-1908), σελ. 177-219. Προβ. Λέανδρος Βρανούσης, «Κείμενα και χειρόγραφα του Βηλαρά και του Ψαλίδα. Δυο κορυφαίοι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού κ' ένα βιβλίο τους που έμεινε ανέκδοτο», περ. *Νέα Εστία*, 94 (Χριστούγεννα 1973), σελ. 51-86.
- ³² Βλ. πρόχειρα Άριστος Καμπάνης, «Ένας πρόδρομος: Ο Βηλαράς», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, 12

(1953), σελ. 730. Πρβ. Γιάννης Αθ. Μαρρές, *Ποιητές και ποιήματα*, Αθήνα, 1972, σελ. 10.

- ³³ Τα αποσπάσματα αυτής της επιστολής του Βηλαρά προς τον Αθανάσιο Ψαλίδα (11 Μαΐου του 1812 από την Τρίπολη) δίνονται εδώ από την πρώτη ολοκληρωμένη δημοσίευσή της στο περ. *Ο Διόνυσος*, Π (1902), σελ. 202-207 («Ιωάννου Βηλαρά, Ανέκδοτη επιστολή περί γλώσσης»), όπου δεν τηρείται το ιδιόρρυθμο ορθογραφικό σύστημα του Βηλαρά. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Χριστόπουλος θεωρούσε τη νέα ελληνική αδελφή της αρχαίας (βλ. *Γραμματική της Αιολοδωρικής...*, ό.π. (σημ. 13), σελ. 59).
- ³⁴ Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτικιστική αντίθεση στην Κοραϊκή «Μέση Οδό»*. Εισαγωγή-Επιμέλεια Εμμ. Ι. Μοσχονάς, Αθήνα, 1981, σελ. ογ'.
- ³⁵ Βλ. Γιάννης Βηλαράς, *Η Ρομενική Γλωσσα...*, ό.π. (σημ. 30), σελ. γ'-δ': «Προς το σοφολογιότατο Κηρ Αθανάσιον Ψαλίδα αρχηδασκαλον κε επηστημονα του Ελληνικου Σχολιου τον Γιανηνον».
- ³⁶ Βλ. *αυτόθι*, σελ. ιβ'-να'.
- ³⁷ Βλ. Ιωάννου Βηλαρά, *Ποιήματα και πεζά τινά [...]*, Κέρκυρα, 1827.
- ³⁸ Όπου και στη σημ. 31, σελ. 202-203. Οι θέσεις αυτές αποτελούν απάντηση σε απόψεις που περιέχονται σε γράμμα του Χριστόπουλου (7 Ιουλίου 1815), για το οποίο — κατά τα φαινόμενα — έλαβε γνώση ο Βηλαράς από τον Ψαλίδα και στο οποίο γράφονται μεταξύ άλλων τα εξής (με φωνητική ορθογραφία, κατ' επιρροήν από το Βηλαρά): «[...] εδέχθηκα με πολήμου χαρά το βηβληαράκι του εξοχότατου ιατρού κηνούμας φήλου Ιάνη Βηλαρά. το ανάγνωσα, το ηπερθάβμασα κε κα-

τακρότησα το μεγαλοφθέστατο σην-γραφέα του. με ηπέραρεσε η ηπηρότηκη δηαλεκτο. κε μ' εφανηκε, προς την πολήτηκη σαν η παλιά Δορηκή προς την παλια Ατηκή. μεταχρηστήτετη λοιπόν ης την πολητηκή κηβέρνηση του ηψηλότατου βεζηρησας, γραφοντας μ' αφτή τεσ προσταγέςσας, κε αποφασέςσας, κε τα λ: [...]. Βλ. Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Άπαντα*. Αναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Αθήνα, 1969, σελ. 588· πρβ. Κωνστ. Αθ. Διαμαντής, ό.π. (σημ. 18), σελ. 19 (επιστολή υπ' αριθ. 2).

- ³⁹ Βλ., για παράδειγμα, Εμμ. Κριαράς, «Βηλαράς. Γλωσσικά και γραμματολογικά», περ. *Νέα Εστία*, 94 (Χριστούγεννα 1973), σελ. 2-48 και George Andreiomenos, «Poetry and translation for 19th century young Greeks: The language of the *Vatrahomiomahia* and the *Fables* by Vilaras» στο: G. Drachman, A. Malikouti-Drachman, J. Fykias, C. Klidi (eds.), *Greek Linguistics 95*, vol. I, University of Salzburg, 1997, σελ. 215-216.
- ⁴⁰ Βλ. σχετικά George Andreiomenos, ό.π. (σημ. 39), σελ. 209-218.
- ⁴¹ Βλ. και όσα σημειώνει ο Γ.Ν. Χατζηδάκης, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, Αθήναι, 1905, σελ. 362.
- ⁴² Χρυσούλα Καραντζή, ό.π. (σημ. 1), σελ. 77, 76. Πρβ. Κ.Θ. Δημαράς, «Σημειώσεις πάνω στον “Διάλογο”», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, Γ' (1948), σελ. 275 (βλ. και τις σελ. 273, 274) [= Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, 1985, σελ. 133, 134-135, 136, 137].
- ⁴³ Βλ. την επιστολή του Σπυρίδωνος Τρικούπη προς τον Ιάκωβο Πολυλά, δημοσιευμένη στα *Παναθήναια*, 4 (1902), σελ. 222.
- ⁴⁴ Βλ. Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*. Τόμος τρίτος. Αλληλογραφία. Επι-

μέλεια-Μετάφραση-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, [Αθήνα], 1991, σελ. 450-452.

⁴⁵ Βλ. *αυτόθι*, σελ. 211-212. Γράφει προς τον αδελφό του Δημήτριο το Δεκέμβριο του 1831: «[...] Σου στέλνω με τον κύριο Γαήτα το βιβλιαράκι του Χριστόπουλου. Θα το δώσεις στον δόκτορα Ταγιαπιέρα (πες του πως θα του γράψω) — το κράτησα κατά λάθος. [...]».

⁴⁶ Βλ. Λίνος Πολίτης, *Διονυσίου Σολωμού Αυτόγραφα Έργα*. Α΄ Φωτοτυπίες – Β΄ Τυπογραφική μεταγραφή. Θεσσαλονίκη, 1964, σελ. 40 (στίχος 24), 518 (στήλη β, στίχος 9), 587. Πρβ. την άποψη του Ιακώβου Πολυλά στα περίφημα «Προλεγόμενά» του στη σολωμική έκδοση του 1859: «Πρόδρομοι του Σολωμού εις τη ρητή διαμαρτύρηση εναντίον εις το πολυχρόνιο σύστημα της γραπτής γλώσσας είχαν έβγει κυρίως ο Χριστόπουλος και ο Βηλαράς· ποιητής ο πρώτος· τεχνικότερος στιχουργός ο δεύτερος· αλλά και οι δύο, αμέτοχοι της φλογερής ποιητικής ορμής, η οποία έσπρωχνε τον Σολωμό προς την υψηλότερη σφαίρα της φαντασίας, δεν εδυνήθηκαν να υψώσουν τη γλώσσα εις τη σεμνοπρέπεια της Τέχνης· όθεν στερημένος από μεγάλα παραδείγματα, όταν εις τα πρώτα απλοελληνικά γυμνάσματά του εύρισκε την ύλη ανυπόταχτη εις τη δύναμη της μορφής, η ταπεινοφροσύνη, ίδια των Μεγάλων, τον έκανε ν' αμφιβάλλη αν τώντι ήταν καλεσμένος από τη φύση εις το σοβαρόν έργο, ως ήδη το εννοούσε, της ποιητικής». (Διονυσίου Σολωμού *Άπαντα*. Τόμος πρώτος. Ποιήματα. Επιμέλεια-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, 2η εκδ., [Αθήνα], 1961, σελ. 16).

⁴⁷ Στο «Διάλογο», εξάλλου, συνα-

ντούμε και την ακόλουθη στιχομυθία, με άμεση αναφορά στον νέο Ανακρέοντα: «ΠΟΙΗΤΗΣ: Αποκρίνομαι εγώ· εγώ έλαβα δούλους ξένους, έναν από τη Μάνη, και τον εκαταλάβαινα εξάιρετα· έναν από το Γαστούνι, έναν από τον Όλυμπο, έναν από τη Χιό, έναν από τη Φιλιππούπολη, και τους εκαταλάβαινα εξάιρετα· άκουσα να ομιλούν ανθρώπους από το Μισολόγγι, από την Κωνσταντινούπολη, και τα λοιπά, και τους εκαταλάβαινα τόσο, οπού σχεδόν έλεγα πως είναι από τον τόπο μου. ΣΟΦΟΛΟΓΙΟΤΑΤΟΣ: Αμή αυτοί ήταν αμαθέστατοι όλοι. ΠΟΙΗΤΗΣ: Ήταν· και ο Χριστόπουλος, οπού είναι κάθε άλλο παρά αμαθέστατος, γράφει με τες λέξεις αυτών. ΣΟΦΟΛΟΓΙΟΤΑΤΟΣ: Και αυτές οι λέξεις... ΠΟΙΗΤΗΣ: Και αυτές οι λέξεις είναι οι ίδιες, με τις οποίες βρίσκω γραμμένη τη Βοσκοπούλα, ποίημα οπού δεν είναι γυναίκα να μη γνωρίζη, και έχει στη ράχη του χρόνους διακόσιους. Είδαμε τα κλέφτικα τυπωμένα και γνωρίζουμε και άλλα απ' αυτά και επαρατηρήσαμε πως δεν έχουν μία λέξη που να μη σώζεται στη Ζάκυνθο». Και αλλού: «*Η δάφνη κατεμαράνθη*, εφώναξε ο γενναίος· πικρότατα και αληθινά λόγια! Ναι! Αλίμονον! η δάφνη κατεμαράνθη. [...] Όμως ο ξένος δεν έχει άλλα δικά μας να μουρμουρίση στα χείλα του παρά *Μήνιν άειδε Θεά*, γιατί η δάφνη κατεμαράνθη. Και τώρα που ξαναγίνεται νίκη στο Μαραθώνα, δεν σώζεται φωνή ανθρώπου να ξανακάμη στη γλώσσα μας όρκον: *Μα τες ψυχές που εχάθησαν πολεμώντας!* γιατί η δάφνη κατεμαράνθη». Βλ. σχετικά. Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*. Τόμος δεύτερος. Πεζά και Ιταλικά. Έκδοση-Σημειώσεις Λίνου

- Πολίτη, 3η έκδ., [Αθήνα], 1979, σελ. 22, 23· πρβ. τη *Γραμματική της Αιολοδωρικής...*, ό.π. (σημ. 13), σελ. 61.
- ⁴⁸ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, όπου και στη σημ. 42, σελ. 275 [= 139]· L. Coutelle, «Παρατηρήσεις πάνω στο χειρόγραφο του Διαλόγου του Σολωμού», *Ο Εραμιστής*, 6 (1968), σελ. 33-42· Ζ. Λορεντζάτος, *Ο «Διάλογος» του Σολωμού*, Αθήνα, 1970· V. Rotolo, *Il Dialogo sulla lingua di Dionisio Solomos*, Palermo, 1970.
- ⁴⁹ Στον τόμο: *A harmonical grammar of the principal ancient and modern languages*, Part I. By Frederick Nolan [...], London [...], MDCCCXXII [= 1822], σελ. 79-84.
- ⁵⁰ Στα 1826 εκδίδεται στο Παρίσι μέρος των *Λυρικών* του Χριστόπουλου μαζί με τις τελευταίες δέκα ωδές του Κάλβου, σε μετάφραση του Pauthier de Censay. Πρβ. Γ.Π. Σαββίδης, «Κάλβος και Χριστόπουλος (Μια παράδοση εκδοτική συνοικεσία)», περ. *Περίπλους*, 34-35 (1993), σελ. 126-137. Βλ. ακόμη
- Παναγής Αλιπράντης, «Άγνωστα και ανέκδοτα τετράδια των παραδόσεων Φιλοσοφίας του Ανδρέα Κάλβου στην Ιόνιο Ακαδημία του έτους 1840-41», περ. *Το Δέντρο*, 67-68 (1992), σελ. 23-24.
- ⁵¹ Βλ. *Λυρικά...*, ό.π. (σημ. 20), σελ. 210-226.
- ⁵² Χρυσούλα Καραντζή, ό.π. (σημ. 1), σελ. 124, 133.
- ⁵³ Βλ. σχετικά Γ.Π. Σαββίδης, «Ένα λανθάνον γραμματικό κείμενο», περ. *Μολυβδο-κονδυλο-πελεκητής*, 4 (1993), σελ. 187: «The Neo-Greek retains the great body of its terms from the Antient Greek, but retains subject to the following peculiarities». Βλ. επίσης *αυτόθι*, σελ. 190: «In written composition it follows the structure of the Antient Greek, to which it acquires a growing similarity, as it continues to be improved».
- ⁵⁴ Βλ. *αυτόθι*, σελ. 187.
- ⁵⁵ Το παράθεμα από τον Αντ. Κ. Ιντιάνο, «Μια ιταλική χρηστομάθεια του Αντρέα Κάλβου», περ. *Κυπριακά Χρονικά*, Α' (1960), σελ. 65.

Abstract

George ANDREIOMENOS: *Comparing the grammatical views of A. Christopoulos and Y. Vilaras*

This paper examines the relation between the grammatical views and the literary work of A. Christopoulos and Y. Vilaras. It shows that both of them attempted to create a kind of literary *koine* at the time, and they wrote their poems and other works in order to demonstrate the validity of their theories on modern Greek language.